

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Herb Jabłonowa
Pomorskiego

Rok XIV: 2016

Nr 24 (477)

Data odczytu: 30.06.2016 r.

Data wydania: 30.06.2016 r.

=====

Edward Wiśniewski

Jabłonowo Pomorskie

I Stan obecny

Jabłonowo Pomorskie wchodzi w skład powiatu brodnickiego. Jest siedzibą gminy wiejsko-miejskiej i położonej na Pojezierzu Chełmińskim nad rzeką Lutryną, dopływem Osy. W Jabłonowie Pomorskim krzyżują się linie kolejowe Chojnice – Brodnica i Poznań – Skandawa. Wg danych z 2014 r. miasto liczyło 3821 mieszkańców. Patronką miasta jest bł. Maria Karłowska.

W 1945 r. miasto uzyskało status osiedla a w 1962 r. prawa miejskie. Obecnie w mieście istnieją dwa kościoły parafialne. Kościół na wzgórzu pałacowym pw. św. Wojciecha obejmujący obszar: Budziszewo, Bukowiec, Jagnuszewice i ulice Jabłonowa: Grudziądzka, Dorzeczna, osiedle Jabłonki, Parkowa. Kościół poewangelicki pw. Chrystusa Króla, zbudowany w 1907-1908 r. w stylu neogotyckim, który w 1945 r. został przekazany katolikom. Konsekracja nastąpiła dnia 9 VII 1995 r.

Jabłonowo Pomorskie z lotu ptaka.

Do niego należą wsie Buk Pomorski, Kamień, Piecewo, Szczepanki i pozostałe ulice Jabłonowa. W mieście działa tylko przemysł obuwniczy. Linia kolejowa Jabłonowo Pomorskie – Prabuty została zlikwidowana. W czasie działań wojennych w 1945 r. został zniszczony wiadukt kolejowy nad Lutryną. Powstało jezioro, aż do wsi Kamień. Pociągi powrotne z frontu do ZSRR omijały Jabłonowo, aż do czasu naprawienia trasy

kolejowej.

II Historia Jabłonowa Pomorskiego

1. Średniowiecze. – Już w XI-XII wieku funkcjonuje gród obronny na obecnym wzgórzu pałacowym w Jabłonowie. Znany jest w 1223 r. wzmiankowany w dokumencie tzw. łowickim, w którym Konrad Mazowiecki, książę Mazowsza nadał bp. Chrystianowi. Po przejęciu tych terenów przez Krzyżaków miejscowość ta znalazła się w granicach komturstwa brodnickiego. W 1342 r. Wielki Mistrz Krzyżacki Ditrich von Altenburg nadał dobra rycerzowi Rydgerowi von Lugendorf. Jest również wzmianka, że w 1414-1423 część terenu należała do Bundka alias Bondeka von Gabilnow.
2. Okres I Rzeczypospolitej. – W II połowie XV wieku obszar ten należał do rodziny Wichulskich z Wichulca. Pierwszym właścicielem był Mikołaj, a później bracia Stanisław i Hartman. W 1586 r. posiadłością tą zarządza Grzegorz Jabłonowski z Wichulca, spokrewniony z poprzednimi właścicielami. W 1607 r. przejął tę wieś Zygmunt Jabłonowski von Eichholc. W 1640 r. właścicielami wsi i dworu jest rodzina Działyńskich herbu Ogończyk. Rok później wojewoda chełmiński Jan Działyński zapisał tę posiadłość zakonowi jezuitów z Grudziądza. Zakonnicy pełnili służbę parafialną, odprawiając msze, misje ludowe również poza Jabłonowem, w innych parafiach w sąsiednich wsiach. W kościele tym istniał słynący z łask cudowny obraz św. Franciszka Ksawerego, który w 1772 r. został przeniesiony do kościoła jezuitów w Grudziądzu. Natomiast kościół w Jabłonowie był drewniany i stary i popadał w ruinę. Został wprawdzie odbudowany w 1785 r. i przetrwał do 1859 r. W 1773 r. nastąpiła kasata zakonu jezuitów i cała posiadłość przeszła na Skarb Państwa Pruskiego. Dobra ziemskie trafiły w ręce prywatne.
3. Pod zaborem pruskim. – Dnia 17 V 1784 r. król pruski Fryderyk II nadaje wieś i folwark Jabłonowo A. Sumińskiemu, podkomorzemu dobrzyńskiemu. Po nim te dobra obejmuje syn Tomasz. Na początku XIX w. Jabłonowo drogą koligacji rodzinnych przechodzi na rodzinę Karwatów herbu Murdelio. Od 1819 r. do 1832 r. właścicielem Jabłonowa jest Felix Karwat z Białobłotów. W 1835 r. jego córka Otolia wychodzi za mąż za Stefana Narzymskiego herbu Dołęga i zostają oni właścicielami w 1845 r. W 1854-1859 następuje budowa pałacu na wzgórzu, gdzie poprzednio istniał dworek i folwark. W 1859-1866 rozpoczęto budowę kościoła. W 1867 r. parafia liczyła 621 osób. Do kościoła należały: Jabłonowo, Jaguszewice, Piecewo, Kamień, Gorzechówko, Szczepanki, Budziszewo, Sadlinki. Szkoła parafialna była w Jabłonowie (katolików 68, ewangelików 11). W 1868 r. Maria Narzymska, córka Stefana i Otylii zostaje właścicielką i w 1873 r. bierze ślub z księciem Feliksem Ogińskim. Sprowadza siostry szarytki z Chełmna, które utrzymywały ochronkę dla dzieci wiejskich, pielęgnowały chorych, uczyły robót ręcznych. W szkole przebywało około 80 uczennic. W 1877 r. następuje kasata zakonu szarytek, które opuszczają Jabłonowo. W latach 1886-1891 dzierżawcą jest Albert Dirian. W 1894 r. powstaje w Poznaniu

Zgromadzenie Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej. Dnia 19 IV 1914 r. umiera księżna Maria z Narzymskich Ogińska i na mocy jej testamentu Jabłonowo przechodzi w ręce Zygmunta Narzymskiego. W czasie I wojny światowej do dnia 15 I 1920 r. stacjonuje tu niemiecki Grenzschutz a następnie krótko – wojska rosyjskie. W okresie pruskim Jabłonowo nazywało się Goßlershausen a urzędy państwowe mieściły się głównie w Sadlinkach (m.in. USC). W okresie międzywojennym, kiedy to osada Jabłonowo się rozrastała przeniesiono urzędy w pobliże stacji kolejowej (na południe od trasy kolejowej w stronę: Piecewa).

4. Okres II Rzeczypospolitej 1920-1939. – W 1920 r. po śmierci ojca Zygmunta Narzymskiego pałac i jego przyległy teren dziedziczą syn Tadeusz, a po jego śmierci w 1925 r. właścicielką staje się jego żona Helena, która w 1931 r. sprzedaje tę posiadłość Państwowemu Bankowi Rolnemu w Warszawie. Dnia 15 VII 1933 r. Jabłonowo – pałac kupuje Zgromadzenie Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej i czyni z niego Dom Generalny. Dnia 24 III 1935 r. w Pniewitem umiera Maria Karłowska, przeorysza tego klasztoru.
5. Okres okupacji 1939-1945. – Dnia 7 X 1939 r. siostry pasterki zostały przeniesione do Dębowej Łąki a pałac obejmuje wojsko niemieckie do września 1940 r. Następny okres w dziejach pałacu to gehenna ludności polskiej. Utworzono obóz przejściowy, w którym Gestapo przeprowadzało selekcję Polaków. Ludność była przesiedlana do obozów koncentracyjnych np. Stutthof, obozów pracy np. Potulice, jak również byli przesiedlani do Generalnej Guberni, do pracy w Rzeszy a nawet traceni.
6. Okres powojenny po 1945 r. – Po II wojnie światowej, w lutym i marcu 1945 r. pałac był zajęty przez radziecki NKWD. Na wiosnę wróciły siostry pasterki i przejmują zespół pałacowy. W dniu 17 II 1967 r. do 10 III 1971 r. przeprowadzono na terenie diecezji chełmińskiej proces beatyfikacyjny Matki Marii Karłowskiej.

Bł. Maria Karłowska. Narodowe
Archiwum Cyfrowe.

Życiorys Marii Karłowskiej

Urodziła się 4 IX 1865 r. w majątku Słupówka (obecnie Karłowo – diecezja gnieźnieńska) jako jedenaste dziecko w rodzinie ziemiańskiej. Wychowywała się w atmosferze głębokiej pobożności, karności i szczerego patriotyzmu. Dzieciństwo i młodość spędziła w Poznaniu. Po śmierci obojga rodziców w 1882 r. odbyła kurs kroju i szycia w Berlinie i była zatrudniona u swojej siostry w pracowni jako instruktorka.

Dla pełniejszego rozwoju swego dzieła utworzyła Zgromadzenie Zakonne Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej. Opracowała dla Zgromadzenia liczne podręczniki ascetyczne, wychowawcze

i praktyczne. W 1862 r. Maria Karłowska wraz z pierwszymi siostrami złożyła śluby zakonne oraz dodatkowo ślub poświęcenia się pracy nad osobami zagubionymi moralnie. W 1906 r. Matka Maria objęła przytułek na Winiarach w Poznaniu. Siostry pasterki objęły również opiekę nad kobietami wenerycznie chorymi w Toruniu i Łodzi. Prowadziły również gospodarstwo rolne w Pniewitem i Topólnie. Dziewięć otwartych przez Marię Karłowską obiektów przymnożyło dobra kościołowi i ojczyźnie.

Władze Polskie udekorowały ją w 1928 r. Złotym Krzyżem Zasługi za pracę społeczną.

Relikwie bł. Marii Karłowskiej.

Zmarła w opinii świętości 24 III 1935 r. w wyniku niedomogi mięśnia sercowego. Pogrzeb odbył się 28 marca, a zwłoki spoczęły tymczasowo w grobowcu przy jąbłonowskim kościele parafialnym. Ekshumacja z grobowca odbyła się 31 VIII 1935 r. z przeniesieniem do kaplicy domu generalnego a w dniach 28-30 IV 1978 r. dokonano rekognicji zwłok.

W 1935 r. z inicjatywy biskupa chełmińskiego Kazimierza Józefa Kowalskiego zebrano zaprzysiężone zeznania świadków o Mari Karłowskiej, po których 17 III 1965 r. w Pelplinie rozpoczął się proces jej beatyfikacji. Postulatorem procesu został o. Michał Machejek OCarm, a wice postulatorem ks. dr Olech Górski. Proces został zakończony w październiku 1982 r., po czym akta zostały przesłane do Stolicy Apostolskiej.

Maria Karłowska została beatyfikowana 6 VI 1997 r. przez Papieża Jana Pawła II podczas mszy świętej w Zakopanem.

Zabytki **Kościół św. Wojciecha**

Kościół ten został zbudowany w latach 1859-1866 na fundamentach starego kościoła drewnianego, pochodzącego z 1785 r. Po konsultacjach z miejscowymi budowniczymi Schlichtingem i Lorenzem nie zadowolili właściciela Narzymskiego i przyjął projekt Augusta Stülera.

Kościół ten charakteryzuje się wysoką wieżą, smukłymi otworami okiennymi i przyporami i dobrą dekoracją z jasnej okładziny kamiennej.

A. Stüler był następcą jednego z największych niemieckich Karola Fryderyka Schinkla (1781-1841).

Wnętrze kościoła cechuje bogactwo drobnego detalu z drewna i marmuru i kute w stali – to balustrada oddzielająca prezbiterium od nawy. Dekoracje

Kościół św. Wojciecha w Jabłonowie Pomorskim. Fot. ze zbiorów Z. Zawadzkiego.

uzupełniają ołtarze – główny o wyraźnych formach architektonicznych z umieszczonymi w niszach figurami świętych i ojców kościoła oraz boczne skromniejsze

w dekoracji. Na półfilarach przeszła nawy są umieszczone na konsolach rzeźby czterech ewangelistów. Całość uzupełnia ambona, posiadająca drewniane, ażurowe zwieńczenie. Wymienić należy głowice półkolumn i półfilarów przyściennych z dekoracją roślinną, i konfesjonał. W otoczeniu kościoła stoi budynek kostnicy, plebania i organistówka. Po wschodniej stronie kościoła na zboczu jest umieszczona na kolumnie figura św. Wawrzyńca z XVIII wieku.

Pałac i jego zabudowa

Nad kościołem i okolicą dominuje wzniesiony na wzgórzu pałac z otaczającym go od strony wschodniej, południowej i zachodniej parkiem oraz z budynkami

Pałac w Jabłonowie Pomorskim. Fot. ze zbiorów Z. Zawadzkiego.

gospodarczymi od strony północnej. Jest to dzieło wspomnianego architekta Augusta Stülera (1800-1865), który umiejętnie połączył gust Włoch w architekturze, do którego należą otwory okienne – półkoliste, tarasy, balkony, z elementami gotyckimi w postaci krenelażu. A. Stüler zachował w dekoracji architektonicznej motywy romańskie w postaci półkolumn z dekoracją roślinną. Bardzo interesujący jest zespół trzech pawilonów (dawniej kurnik, lodownia, składnik i ustęp), które są połączone półkolistym murem zwieńczonym krenelażem. Wnętrze pałacu wyróżnia się nieregularnym układem pomieszczeń z reprezentacyjną klatką schodową o konstrukcji żeliwnej ze stopniami z białego marmuru. W górnej części klatki schodowej umieszczono na ścianie herb Narzymskich, również z białego marmuru. Sufity pomieszczeń i sal parteru zdobione są gzymsami i fasetami, dekoracją stiukową w formie plafonów. Drzwi w salonach są dwuskrzydłowe z dekoracją. W salonie owalnym na parterze dodatkowo zdoobi parkiet z dwu kolorowych tafli w dekoracją

roślinną. Piec kaflowe mają korony neogotyckie. W dwóch wieżach umieszczone są schody jako główny układ komunikacyjny. Kaplica jest nakryta płaskim stropem z dekoracją, a w prezbiterium jest sklepienie krzyżowe.

Forma pałacu w Jabłonowie Pomorskim wykazuje duże podobieństwo stylistyczne z zamkiem Miramare koło Triestu nad Adriatykiem, który został zbudowany dla arcyksięcia Maksymiliana Habsburga. W zamkach tych zastosowano podobne elementy w rozplanowaniu, są podobne gzymsy, krenelaże, otwory okienne i małe parzyste okna. W uzupełnieniu w części gospodarczej pałacu powstał 4 kondygnacyjny spichrz i pawilon oraz poniżej pałacu od strony wschodniej tzw. czworaki. Jeden z nich w okresie międzywojennym XX w. pełnił funkcję poczty. W latach 60. XIX w. powstała stajnia z czerwonej cegły. Budynkiem, który stanowi zagadkę był dom ogrodnika położony ok. 200 m na zachód od pałacu a rozebrany w latach 70. XX w. Powstał 100 lat wcześniej. Dziś dokładnie na jego miejscu, po obrysie zachowanych murów piwnic wzniesiono budynek nowicjatu. Po II wojnie światowej rozebrano jedną ze stodół i kilka budynków (kuźnię, kierat do pompy, mury ogrodzenia. Pozostałe budynki wymagają remontu.

Ogrodnictwo

W czasie, gdy właścicielką majątku była Maria Ogińska założeniem parkowym a także drzewostanem pałacowym zajmował się wykwalifikowany ogrodnik Jan Zagęski, który uczył się przez trzy lata w Szkole Ogrodniczej w Sztumie i 4 lata jako praktykant w Pruszczu Gdańskim i Berlinie. Uzyskał tytuł Orodnika Artystycznego. W Jabłonowie Pomorskim mieszkał od 1885 do 1906 r. Posiadał 4 dzieci. Jedno z nich to matka Benedykta Konkola, następcy ogrodnika. Wg niego, dziełem jego dziadka jest system tarasów wznoszących się schodkowo po stronie północno-zachodniej. Na najwyższym tarasie jest ustawiony krzyż. W końcu XIX w. istniała tam altana widokowa. Grób rodzinny Zagęskich znajduje się na cmentarzu zamkowym. Następcami jego byli potomkowie rodzinni. Są tam też pochowani wybitni mieszkańcy Jabłonowa Pomorskiego: właściciel Piecewa Z. Muczkowski (1864-1909), P. Plater (1866-1932) W odpowiedzi właściciel dóbr w Inflantach oraz jego żona Zofia oraz baron K. Sladen (zm. w 1952 r.).

Kościół parafialny pw. Chrystusa Króla w Jabłonowie Pomorskim. Fot. ze zbiorów Z. Zawadzkiego.

Ikonografia

Fot. ze zbiorów Z. Zawadzkiego.

Dworzec PKP w Jabłonowie Pomorskim. Fot. Adrian Karwat.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.